

proširimo tu pojavu, postići ćemo nekoliko prednosti:

1. imat ćemo jedan zatvornički skup manje
2. imat ćemo jedan pravopisni problem manje
3. nestat će jedno nepotrebno kolebanje
4. dobit ćemo jednu sustavnu posebnost hrvatskoga jezika koju nema ni jedan drugi jezik.

Možemo dakle reći da je u skladu sa sustavom hrvatskoga književnoga jezika i to je valjanim razlogom da podupremo tu pozitivnu težnju koja se u hrvatskome književnome jeziku zbiva u naše dane. O tome trebaju voditi računa i leksikografi, a ne mehanički prepisivati neke likove iz starijih rječnika, pogotovu što neki od njih i nemaju upotrebnih potvrda nego se često nalaze u rječnicima radi pravopisnih razloga. Oni koji opisuju stanje, trebaju donijeti prvenstveno primjere koji imaju upotrebne potvrde, a normativci mogu mirne duše dati prednost izvedenicama sa sufiskom *-ica*. Nadam da će to prihvatiti svi hrvatski jezikoslovci, a ako bi koji imao što protiv toga, bilo bi dobro da iznese svoje razloge.

Stjepan Babić

O REFLEKSIMA JATA I O FONEMIMA I MORFONEMIMA

Bojim se da su čitateljima *Jezika* već dodijale polemike o jatu. Meni je svakako već više nego dosta, ne mogu se svesti na to da se neprestano natežem oko jata. No čini mi se da se iz te situacije ne mogu lako izvući.

Na moj kritički prilog »O *Pravopisu* i dvoglasniku pisanome *ije*« (*Jezik*, XLV., br. 1, listopad 1997., str. 37.–40.) odgovorio je Ivo Pranjković polemičkim napisom »Je li dugi refleks jata fonem ili morfonem«

(*Ibidem*, br. 5, lipanj 1998., str. 192.–195.). U svojem se tekstu osvrćem na dugotrajnu polemiku o pravopisnim pitanjima između dvojice istaknutih kroatista, Stjepana Babića i Ive Pranjkovića, zadržavajući se isključivo na jatovskoj problematici, jer sam upravo u tome kontekstu bio spominjan u toj polemici. Pranjkovićev odgovor u 5. broju *Jezika* prisiljava me da se još jednom prihvatim te teme. Zapravo, isprva nisam namjeravao odgovarati — što mišlim o tzv. jatu s fonološkoga, fonetskoga, grafijskoga, ortoepskoga i pravopisnoga stanovništva već sam mnogo puta izložio, na stranicama *Jezika* i drugdje, kako čitatelji *Jezika* najvjerojatnije dobro znaju. No predomislio sam se. Pranjkovićev tekst sadrži i tvrdnje koje prosječan čitatelj teško može provjeriti, a koje slabije upućena i(li) slabije obaviještena čitatelja lako mogu odvesti u zabunu. Zato sam se ipak predomislio, iako me prilog Vesne Zečević i Mije Lončarića u prošlome broju *Jezika* o istoj problematici oslobađa dužnosti da se previše podrobno zadržavam na Pranjkovićevu odgovoru na moj napis.

Pranjković mi prvo zamjera što (za razliku od njega) smatram da pravopis ne rješava pitanje jata te tvrdi da »je pisanje tzv. refleksa jata uvijek bilo i bit će pravopisni problem.« (Str. 192.) Ja naprotiv smatram da prirodu tih refleksa (kao i svih fonema i glasova, samostalnih i u skupovima) određuju fonetika i fonologija, koje su, tradicionalno, dijelovi gramatike. U svakom jeziku slovopis (grafija) stavlja na raspolaganje nekakve slovne znakove za pismeno fiksiranje ortoepski priznatih fonema pojedinoga jezika. Tek onda pravopis donosi pravila o uporabi slovopisnih znakova. Budući da su u hrvatskome jeziku i slovopisni znakovi i pravopisna pravila fonološkoga karaktera, većih praktičnih problema ne bi smjelo biti ako je fonološki opis norme točan. Ako je takozvana klasična norma određivala da je izgovor pretež-

noga refleksa starohrvatskoga dugog jata slijed triju glasova (upravo fonemâ) *i + j + kratki ě*, prirodno je da se taj refleks pisao kao svaki drugi fonemski slijed */i+j+ě/*. To se lijepo vidi u naglascima koje su desetljećima donosile gramatike i rječnici izdavani u Hrvatskoj: *ijè, ĩje, ije*. Kako hrvatska grafija predviđa slova *i, j, e* za foneme */i/, /j/, /e/*, pravopis je dakle samo konstatirao takvo stanje stvari. Tu nije bilo problemâ s uporabom raznih grafema (kao što je pitanje hoćemo li fonem */t/* kada je asimilacijom po zvučnosti dobiven od */d/*, pisati uvijek *t*, ili ćemo, kao što čini hrvatski pravopis, učiniti morfonološku iznimku i pisati ipak *d* ispred *s, š, c, č, ĉ*). Tako je onda bilo prirodno da se, dok se smatralo (ili se bar tvrdilo) da je refleks dugoga jata zaista */ijě*, i piše *ije*. Kada je to odbačeno (a jest, općenito, bez obzira što tko smatrao da je stvarno stanje), pojavio se i pravopisni problem: hoćemo li po fonološkome pravopisnom načelu nekako prikazati fonološku stvarnost (što zahtijeva i grafijsku inovaciju), ili ćemo zbog inercije ostaviti dosadano stanje u pisanju (što je odstupanje od fonološkoga načela), ili će se prihvatiti neko treće rješenje, primjerice pisanje *je* kao kod kratkoga refleksa (što je zanemari vanje fonološke stvarnosti, upravo njezina redukcija — naravno, ako je moje shvaćanje istinito i ispravno, u što sam uvjeren).

Na istoj stranici Pranjković kaže: »Dođuše, sada Brozović piše da se o tome je li taj dvoglasnik poseban fonem ili nije 'može raspravljati'«. Mogao bi tko pomisliti da, prvo, Brozović smatra kako se o njegovim shvaćanjima ne može raspravljati, i drugo, da se pokolebao nakon Pranjkovićeva napisa. Svaki ozbiljan znanstvenik smatra da se o shvaćanjima može raspravljati i da će možda kakva nova ideja poništiti njegovo shvaćanje, koliko god on bio u nj uvjeren. To se, uostalom, u povijesti događalo ne jedanput. No Pranjkovićev me odgovor nije nimalo pokolebao i ni u šta me nije uvjerio,

nego mi je samo pokazao dokle može ići zbrka u fonološkim, pravopisnim i drugim sličnim temama hrvatskoga jezikoslovlja.

Na str. 192.–3. upućeno mi je jedno pitanje koje će biti najbolje navesti u cjelini, doslovno:

»Kako je u fonološkom sustavu hrvatskoga jezika moguć presedan da se u deklinacijskoj paradigmati mijenja kvaliteta tzv. tematskog vokala, pa da u nominativu bude jedan fonem, 'dvoglasnik *ie*' (*vrijeme*), a u genitivu drugi fonem, tj. *e* (*vremena*), ili čak da u nominativu bude jedan fonem, 'dvoglasnik *ie*' (npr. *dijete*), a da u genitivu budu dva fonema, tj. *j + e* (*djeteta*)?«

To zvuči strašno ozbiljno i trebalo bi značiti kako u hrvatskoj deklinaciji ne može biti vokalskih promjena u osnovi i kako je nemoguće da se od jednoga fonema (dvoglasnik */ie/* po mome shvaćanju, npr. u *dijete*) dobiju dva fonema (*/j/ + /e/*, npr. u *djeteta*). Formulacija je takva kao da je to nemoguće ne samo u hrvatskome književnom jeziku nego i općelingvistički, u bilo kojem idiomu, hrvatskom ili stranome. Naravno, ništa od toga nije točno.

U Njd. *dio* imamo jedan fonem (*/i/*), u Gjd. *dijela* drugi (*/ie/*). U deklinacijama drugih jezika imamo bezbroj takvih promjena, primjerice u ruskome Njd. */vada'/*, Ajd. */vo'du/*. Isto tako, posve je moguće da u raznim padežima iste osnove imamo jedanput jedan fonem, drugi put na njegovu mjestu dva fonema. Tako je u središnjem posavskom poddijalektu slavonskoga dijalekta. Tamo Pranjkovićev primjer glasi *dīte*, gdje dakle nije diftong pa ne može biti sumnje radi li se o jednome fonemu ili o dva. A Gjd. glasi *djeteta*, dakle s dva fonema, */j/* i */e/*! Zar smo tako brzo zaboravili Ivšića?

Jedan je Pranjkovićev prigovor ipak na mjestu. Iz mojega napisa Pranjković navodi riječi: »Pranjković griješi kad *je* naziva

'produženim jatom'. (Str. 193.) Tako zaista stoji u mojem tiskanom tekstu (samo što piše *jē*, ali to ovdje nije važno). Na to mi Pranjšković kaže da njemu zamjeram ono što i sam činim. I zaista, često i ja (kao i drugi kroatisti) govorim o »produženome jatu« kada se refleks staroga kratkog jata produžuje (iz glasovnih razloga: *ponēdje-ljak*, *ponedjēljka*, u tvorbi: *djēd*, *djēdo*, *vjēštica*, *vjēštjac*, u sklonidbi: *vjēra*, *vjēra*). Ali bitno je da ja n i s a m Pranjškoviću zamjerio ono što je tiskano. Tu je neki dio teksta u tisku ispao, a u uredništvu, na žalost, nema više mogega rukopisa.

Još jednom moram doslovce citirati:

»Osim toga, uz jednosložni dugi jat stvarno postoji i dvosložni, postoji naime i dvosložna realizacija dugoga jata. O njoj čak piše i, po Brozoviću nepogrješivi, Stjepan Babić: 'Na mjestu dvoglasnika u književnom se jeziku može izgovarati i troslovni slijed *ije*, ali to je rijetko i stilski obilježeno jer dolazi samo u pjesništvu radi stiha' (Pravopis, str. 36.).«

Neupućen čitatelj pomisliće da tu (str. 193.) Pranjšković otkriva nešto što ja ne znam ili bar zanemarujem, a da to priznaje čak i Babić. Stvarnost je drugačija: o rijetkom stilemskome dvosložnom izgovoru dugoga refleksa, umjesto normalnog diftonškoga, pisao sam mnogo puta i prilično opsežno (posljednji put u 2. ovogodišnjem broju *Jezika*). Uostalom, Babić se poziva na mene i zaista ne bi mogao služiti kao argument protiv mene.

Pranjšković svoj napis završava s osam »argumenata« u kojima pobija moje shvaćanje o dvoglasniku *ije* kao fonemu (str. 193.–5.). Prvi od njih najbolje je da done-sem doslovno:

»1. Nema nijednog hrvatskog samoglasnika koji bi dolazio samo u dugim slogovima, a pogotovo nema slučajja

da kraćenje bilo kojega samoglasnika rezultira nekim kvalitativno dugim fonemom kao što to, po Brozovićevoj interpretaciji, biva u primjerima tipa *vrijeme/vremena* ili *vidjeti/vidio*.«

Na taj sam »argument« već odgovorio. Dodao bih samo da se tu radi i o očitoj tiskarskoj pogrešci, umjesto »dugim fonemom« trebalo bi stajati »drugim fonemom«, *dugim* bi bila besmislica. Ali jest besmislica kada se tu navodi i primjer *vidjeti/vidio*, jer tu su oba refleksa kratka (*jē* i *ī!*). Što se pak tiče tvrdnje da nema hrvatskoga samoglasnika koji bi dolazio samo u dugim slogovima, to je činjenica za hrvatski jezik, ali nije općefonološki postulat. Jer u najbližem susjedstvu, da ne idemo dalje, imamo u standardnom slovenskome i standardnom talijanskome zatvorene vokalske foneme /o/ i /e/ samo u dugim slogovima, a otvoreni /ō/, /ē/, /ō̄/, /ē̄/ dolaze i u dugima i u kratkima. U slovenskome standardu imamo pak i vokalski fonem /ə/, koji dolazi samo u kratkim slogovima. Nema dakle nikakve načelne fonološke zapreke da i u hrvatskome bude jedan vokalski fonem s kvantitativnim ograničenjem.

Još neke »argumente« moram navesti u cjelini:

»2. Još je manje zamislivo da kraćenje bilo kojega samoglasnika ima za rezultat fonemski skup, kako bi se morali interpretirati primjeri tipa *dijete/djete-ta* ako je 'dvoglasnik *ie*' poseban fonem.«

I na taj sam argument već odgovorio. Dodat ću, uz navedenu posavsku situaciju, i analognu češku: u većini čeških dijalekata i u standardnom češkome staročeški dugi jat daje /ī/ (pisano *í*), a kratki, bar iza labijala i labiodentala, /je/ (pisano *ě*). To je općepoznata slavistička činjenica.

»3. 'Dvoglasnik *ie*' ima posve ograničenu distribuciju: ne javlja se npr. na početku riječi (osim naravno u riječima tipa *ijekavica*), ne javlja se u gramatičkim, nego samo u leksičkim morfemima i sl.«

Istina jest da /je/ ima ograničenu distribuciju. No i /t/ i osobito /t̃/ imaju gotovo isto toliko ograničenu distribuciju, i što onda?! S druge strane, razni jezici pružaju toliko primjerâ za strogo ograničenu distribuciju pojedinih samoglasničkih fonema tako da slučaj našega /je/ uopće nije neobičan. Još jedna primjedba: u riječi *ijekavica* n e m a dvoglasnika /je/, tu je slijed /ije/!

U 4. »argumentu« Pranjković nas upozorava »...da je ispred o i j prelazi u i (*vidio, smijati se*), a ispred (valjda i z a, opaska D. B.) tzv. pokrivenog r u e (*vremena*), što znači da su alternacije e i i pozicijski uvjetovane.« Ta tvrdnja, prvo, nije nikakvo otkriće, drugo, nije apsolutna (*sjeo* umjesto *sio*), treće, iz nje nipošto ne proizlazi da je nije isto u *djeteta* i *odjek*. Zato što ja mislim da jest isto, bez obzira na jatovsko ili nejatovsko podrijetlo, Pranjković smatra da je moja fonologija izrazito »fonetizirana«. Naravno, to ne stoji. Istina jest, ima fonologâ koji misle da je u *vrabac* i *vrapca* fonem /b/, a da oni fonolozi koji kao ja smatraju da je »jednom fonem — uvijek fonem«, zastupaju zapravo fonetsku interpretaciju. No takvi fonolozi (kojima je, čini se, sklon i Pranjković), ne objašnjavaju što je onda s pravom fonetikom, onom koja proučava fonove (fizičke glasove koji su alofoni pojedinih fonema).

Neobično je što u 5. »argumentu« Pranjković tvrdi da ako je odnos *vuk/vijek* minimalni fonološki par (to jest: /vûk/ ~ /vjêk/), onda bi to morao biti i odnos *vukovi/vjekovi*. I nastavlja: »To je i glavni razlog što sam autore Pravopisa upitao zbog čega posebnim fonemom smatraju samo tzv. dugi refleksi jata, a ne smatraju ostale, tj. *jě, jē, e* i *i*.«

Ostavit ću te tvrdnje bez potpuna komentara. Svakomu tko je nešto pročitao od radova Romana Jakobsona, posve je jasno kakva su to bizarna shvaćanja samih pojmova »fonem« i »minimalni par«. Pa zaboga, razumije se da /e/ i /i/ j e s u fonemi, ali fonemi su s v a k i e i s v a k i i, potjecali ili ne od jata. A kako bi jě uopće m o g l i biti fonemima?! Pa i /j/ i /e/ (to jest, /ě/ i /ē/), već jesu fonemi!

Tvrdnje iz 6. »argumenta« opet moram doslovno navesti:

»6. 'Dvoglasnik *ie*' posve je 'okamenjen', vezan za neke leksičke morfeme slavenskog podrijetla. Zato ga nema u posuđenicama i prilagođenicama, nije dakle u tzv. slobodnoj distribuciji.«

Postavke iz 6. »argumenta« jednostavno su neodržive. One za priznavanje fonemnoga statusa zahtijevaju uvjete kakve fonologija inače uopće ne poznaje. Tvrdi se da ne mogu biti fonemima:

- A) Glasovi koji su »okamenjeni«. — Nije točno, što god tko mislio pod »okamenjenosti«, jer takva uvjeta fonologija ne poznaje.
- B) Glasovi koji su vezani samo za leksičke morfeme, dakle ne i za tvorbene i fleksijske. — Nije točno. Među hrvatskim samoglasnicima vokalski fonemi zaista ne dolaze samo u leksičkim morfemima, ali /t/ i /t̃/ dolaze. Što se pak tiče suglasnikâ, stvari su još jasnije. Gdje ćemo naći primjerice *đ* izvan leksičkih morfema, a ipak nema sumnje da je /ǰ/ autentičan hrvatski fonem.
- C) Glasovi koji se nalaze samo u leksičkim morfemima slavenskoga podrijetla. — Nije točno, posve mi je nepoznata zapreka da u slavenskim jezicima ne mogu biti fonemima glasovi zastupani samo u slavenskim leksičkim morfemima, u germanskim

jezicima u germanskima, u roman-
skim jezicima u romanskima, i slično.

- D) Glasovi koji nisu u slobodnoj distribu-
ciji, a slobodnom distribucijom zove-
mo zastupanost ne samo u leksičkim
morfemima slavenskoga podrijetla. —
Nije točno, bar do Pranjkovićeva član-
ka slobodnom se distribucijom sma-
tralo nešto posve drugo, a to je onda
zaista bitnim uvjetom za priznavanje
fonemnoga statusa.

U 7. »argumentu« Pranjković je naveo
cio niz što nepreciznih što netočnih tvrdnja
tako da to valja podrobno raščlaniti. Moram
doslovno navesti početak 7. »argumenta«:

»7. Potrebno je nešto više reći i o
odnosu između tzv. dugog (*ije*) i tzv.
produženog jata (*jē*). Za razliku od
Brozovića ja mislim da između njih
nema fonološki bitne razlike (unatoč
tome što precizna fonetska mjerenja
mogu to demantirati). Kad bi se oni
doista bitno razlikovali, onda se ne bi
događalo da se u pisanju toliko griješi.
Mislim na razlike između likova *pre-
mještati* i *pomiješati*, *zapijevati* i *zasje-
dati*, *zamjerati* i *zalijetati*.«

Što je to »fonološki bitna razlika«?
Razlika je ili fonološka kao u /čîn/ ~ /čîm/
(to jest, /n/ ~ /m/), ili nije fonološka nego
fonetska, kao u Njd. *dānak*, Gjd. *dānka*,
gdje se radi o fonetskoj razlici između
alofona [n] i alofona [ŋ] u okviru fonema
/n/. Može se dakle samo postaviti pitanje
postoji li između diftonškoga fonema /jē/ i
fonemskoga slijeda *jē* (to jest, /j/ + /ē/)
fonološka razlika, velika ili mala, bitna ili
nebitna, ali fonološka.

Pranjković doduše dopušta da bi »preci-
zna fonetska mjerenja« mogla demantirati
njegove tvrdnje, to jest ustanoviti da ipak
postoji neka razlika, makar je on i smatrao
»nebitnom«. Ali jedna je od osnovnih po-
stavaka fonološke teorije da ako između
dviju fonetskih stvarnosti postoji neka (ve-

lika ili mala, »bitna« ili »nebitna«) razlika
u istim uvjetima (*caeteris paribus!*), onda
se radi o fonološkoj opoziciji. Karakteri-
stično je da Pranjković izabire specifične
primjere za svoju egzemplifikaciju vlastitih
pogleda.

Primjeri s glagolima *premještati*,
zasjedati i *zamjerati* nisu baš naj sretniji, jer
su njihovi stariji (i po mome mišljenju
bolji) naglasci *prēmještati* i osobito *zāsje-
dati* i *zāmjerati*, ali nam ipak mogu poslužiti
svrsi, jer uzmemo li /zasijećati/ (umjesto
zapijevati, da pedantno isključimo odnos
/p/ ~ /s/) i /zasjedati/ (umjesto boljega
/zāsjedati), fonološka opozicija vrijedi.
Tvrdnja o »bitnoj« razlici znači zapravo da
Pranjković zanemaruje razliku između bi-
ranoga, njegovanog, standardnog izgovara-
nja i izgovaranja u nekim razgovornim
praksama. Da nije tako, ne bi se uzimao
argument o »griješenu«. Jer griješi se,
primjerice, i to mnogo, i u razlikovanju
između /č/ i /č/. Moglo bi se dakle reći, po
analogiji, da između /č/ i /č/ nema »bitne
razlike«. No u *standardnome* jeziku funkci-
onira razlika između /č/ i /č/, smatrao je tko
»bitnom« ili »nebitnom«, jednako kao i
razlika između fonema /jē/ i fonemskoga
slijeda /jē/, koliko je god možda zanemari-
vali nebrizljivi govorni subjekti. Ako zaista
nema razlike između fonema /jē/ i slijeda
/jē/, onda bi trebalo objasniti zašto smo
dobili /j/ u Gmn. /jētā/ od starijega /ljētā/, a
u prezentu /lijētā/ (= »leptir lijeta«) osta-
je /l/.

Svoj 7. »argument« Pranjković nastav-
lja:

»Štoviše, ne mislim ni da je bitna
razlika između (bar nekih) običnih tro-
fonemskih sljedova *ije* i 'dvoglasnika
ie', kao što uporno tvrdi Brozović. To
se još činilo uvjerljivim kad je on
navodio primjere tipa *Nijedna nije
vrijedna* (to je baš njegov primjer!) u
kojima se po »klasičnoj« štokavskoj
akcentuaciji dugi refleksi jata zapravo

posve nerealno naglašavao, jer doista nitko ne govori, pa čak nije ni prije govorio *vrijèdna*, nego bar približno onako kako se sada naglašava: *vrijédna*. Uvjeran sam međutim da bi i precizni fonetski aparati teško registrirali razliku između izgovora *ije* u primjeru *Ona drži dijéte* i u primjeru *Ona drži dijétu*, iako je posve evidentno da je u prvome riječ o tzv. dugom jatu ili 'dvoglasniku *ie*', a da u drugome nije.«

Pranjkić i opet miješa različite pojave. Istina jest da ja često navodim primjer *Nijèdna nije vrijèdna*, ali ne kao razliku između slijeda /ije/ i diftonškoga fonema /iɛ/, jer pri ispravnomu naglašavanju tu su dvije opozicije (/ije/ ~ /iɛ/ i /è/ prema /ié/, nego kao primjer da je neistinit izgovor neopravdano zvan klasičnim, to jest *vrijèdna* umjesto *vrijédna*. No nije baš točno da *nitko* tako ne govori, ima takva dijalektnog izgovora, ali ne u Hrvatskoj (a ni u BiH), pa za ovu diskusiju nije važan. Želio sam dakle tim primjerom dokazati da tzv. klasični izgovor *vrijèdna* ne odgovara ni hrvatskoj stvarnosti ni hrvatskomu standardu. Dakle, iako kako i sam Pranjkić kaže, nitko u Hrvatskoj ne govori niti je govorio *vrijèdna* (iako su neki, ne govoreći tako, *zajtijevali* takav izgovor), ostaje činjenica da je propisna norma desetljećima nalagala takav izgovor i da se on nalazio u svim hrvatskim priručnicima od Maretića nadalje, sve do nedavna. No kako se u tome, čini se, Pranjkić i ja ipak slažemo, nema razumna razloga da o tome raspravljamo.

S *dijétom* Pranjkić i opet izabire primjer koji je unekoliko problematičan. Istina jest da se u neortoepskom govoru čuje i *dijéta* umjesto ispravnoga *dijéta*, bar kad je riječ o prehrani (takav bi se izgovor rjeđe pojavljivao za *dijétu* kao naziv za neke parlamente), ali siguran sam da bi velika većina izvornih govornika hrvatskoga jezika odbacila primjerice izgovor *hiéna umjesto ispravnoga *hiyéna*.

Najopsežniji je Pranjkićev 8. »argument«. Na samom početku kaže: »Budući da troslovčano pisani slijed *ije* nikako ne smatram fonemom, dužan sam naravno reći čime ga smatram.« I zaista je zanimljivo vidjeti čime ga Pranjkić smatra i što uopće smatra:

»Smatram prije svega da o refleksima jata, pa onda ni o refleksu dugoga jata, ne treba govoriti na fonološkoj razini, jer ćemo time samo posve nepotrebno zakomplicirati fonološki opis.«

Saznajemo dakle da fonološka razina komplicira fonološki opis. To je izvanredna teorijska novost u fonologiji i s tim otkrićem svakako valja upoznati i širu lingvističku javnost. No Pranjkić objašnjava koju razinu valja uzeti umjesto fonološke razine:

»Alternacije *ije/je* (*dijete/djeteta*), *je/jē* (*sjēna/sjēnā*), *je/e* (*vremena*), *ije/i* (*dio*) i *je/i* (*vidio*) ne možemo oisati na razini fonologije, jer se fonološkim svojstvima jedinica ne može objasniti zbog čega se 'dvoglasnik *ie*' pretvara u *je* ili *ije* odnosno *je* u *i*, pogotovo ako još metodološki isključimo dijakronijski aspekt (ili ako, kako bi rekao Babić u istoj polemici na koju se Brozović osvrće, 'stanemo na čistu sinkroniju'.)«

Tu je neka zabuna o smislu i svrsi fonologije. Nije njoj dužnost da o b j a š n j a v a alternacije *ie/je/jē/je/e*, osnovna je funkcija fonologije da u s t a n o v i, u svim prilikama, koji glasovi jesu i koji nisu fonemima i da opiše (ne: objasni) njihove alternacije. Za objašnjenja su pak zadužene neke druge grane sinkronijske gramatike i, na drugi način, dijakronija. Među tim drugim granama gramatike nalazi se i morfonologija, kojoj Pranjkić daje izvanrednu važnost:

»Reflekske jata treba opisivati na morfonološkoj razini. To znači da ni *ije* ni *jě* ni *jē* ni *e* ni *i* nećemo smatrati fonemima (pogotovo ako ih promatramo u odnosu jedan prema drugom), nego morfonemima. Situacija s alternacijama *ijel/je* i sl. posve je analogna situaciji kakvu imamo npr. u vezi s oblicima *prištem* ili *kazalištem*. Zašto u tim oblicima iza fonema *t* dolazi *-em*, a ne *-om* (*prištom, *kazalištom), ne možemo objasniti fonološki, jer bi iza *t*, koje nije niti je ikada bilo palatalno, uvijek morao biti nastavak *-om* (usp. *plotom*, *žitom*, *koritom*, a nikako *plotem, *žitem, *koritem). Na morfonološkoj razini međutim možemo govoriti o morfonemu *št*, koji je za razliku od fonema *t* (bio) palatalan. Isto se tako fonološkim zakonitostima nikako ne mogu objasniti alternacije refleksa jata, ali mogu morfonološki, tj. tako da ih smatramo i opisujemo kao morfoneme, s tim, naravno, da na toj razini morfonemom ne bismo smatrali samo 'dvoglasnik *ie*', tj. *ije* nego i sve ostale reflekske (*jě*, *jē*, *e* i *i*).«

S tim se tvrdnjama više i ne da ni diskutirati ni polemizirati, toliko su zbrkane. Zato ću samo postaviti nekoliko pitanja koja se sama nameću, i to će biti sav moj komentar.

a) Ako »...ni *e* ni *i* nećemo smatrati fonemima... nego morfonemima«, kako ćemo razlikovati »obične« *e* i *i*, koji su fonemi /e/ i /i/, od onih *e* i *i* koji su refleksji jata i zato morfonemi? Jer u završetku *-io* vokal *i* bio bi fonem /i/ u *nosio* budući da ne potječe od jata, a *i* u *vidio* ne bi bio fonemom nego morfonemom jer je refleks jata. Ili, *e* u *treća* bio bi fonemom /e/ jer nije jatovskog podrijetla, a *e* u *vreća* bio bi morfonemom jer jest od jata. To je zaista malo previše.

b) Je li *št* morfonemom samo na završetku imeničkih osnova (*prišt-*, *kazališt-*), ili i inače (primjerice u *šteta*)? Ako se ipak odnosi samo na završetke osnova, vrijedi li to i za *mašt-* (u *mašta*)? Ako pak vrijedi samo za *o-*deklinaciju s Ijd. *-om/-em*, vrijedi li i za stilematiku imenicu *gušt*? Jer sumnjam da bi itko umjesto *s guštom* rekao *guštem kao *prištem*. Možda je izlaz u tome da se kaže kako je slijed *št* morfonemom samo ako je na koncu osnove u onim imenicama *o-*deklinacije koje su slavenskoga podrijetla, a običan fonemski slijed /š/ + /t/ u svim ostalim prilikama. Malo čudno! No Pranjković inače ne prihvaća slavensko podrijetlo kao kriterij.

c) Zašto bi baš fonologija morala o b j a š n j a v a t i razloge za *-em* u *prištem* i *-om* u *plotom*?

d) Ako je *t* u morfonemu *št* fonem (»...iza fonema *t* dolazi *-em*«), je li onda i *i* u »morfonemu« *ije* također fonemom? Ako jest, kako onda može biti fonemom *i* u okviru jatovskoga »morfonema« *ije*, a nije fonemom sam glas *i* kao jatovski morfonem? O tome je bilo govora već gore u pitanju pod *a*.

e) Ako iza *t* u »morfonemu« *št* dolazi *-em* (*prištem*), uz iznimku *guštom*, a iza samostalnoga fonema *t* »uvijek« dolazi *-om* (*plotom*), zašto onda uz *putom* (s prijedlogom, npr. *nad putom*) imamo i *putem* (bez prijedloga)? Rješava li i to morfonologija, primjerice da je *-t* u *plot* fonemom, a u *put* (samo bez prijedloga) morfonemom?

Čini se da je sam Pranjković predvidio mogućnost da se pojave pitanja kakva su iznesena pod *a-e*, pa završava svoj prilog sljedećim iznenađujućim prijedlogom:

»Druga je mogućnost, metodološki vjerojatno još prihvatljivija, da »jat« ili »refleks jata« odnosno »ukupnost svih

alternacija« smatramo morfonemom, a da pojedine reflekse smatramo alo-morfonemima. Na taj se način jednostavno, neproturječno i metodološki, bar po mom sudu, posve prihvatljivo uklanjamo opasnosti da moramo objašnjavati kako se kraćenjem jednog fonema dobivaju dva, jer to bi bila anomalija bez presedana u sustavu hrvatskoga standardnog jezika, pa i u sustavu zdravog razuma.«

Ostavljam samim čitateljima da prosude taj posljednji metodološki još prihvatljiviji prijedlog, koji je, za razliku od moje koncepcije, u sustavu zdravoga razuma. O pitanju *jedan fonem/dva fonema* već je bilo dovoljno riječi, tako da je prilično jasno što je anomalno — slavonske i češke činjenice, ili stanovita tvrdnja. Dodajem još samo jednu primjedbu: u sustavu strukturalističkoga nazivlja *morfem/alomorf, fonem/alofon* i sl. moralo bi biti *morfonem/alomorfon*, a ne »alomorfonem«. I još samo nešto:

Nadam se da se u doglednoj budućnosti ne ću morati na takav način baviti jatovskom problematikom.

Dalibor Brozović

OPIS KOJEMU JE MJESTO U GRAMATICI

Stjepan Babić, *Sročnost u hrvatskome književnome jeziku*, Mala knjižnica Matice hrvatske, Novi niz; kolo VIII, sv. 48, Zagreb, 1998.

tradicipiji je hrvatskoga jezikoslovlja pomalo neobičan pristup suvremenomu jeziku — opis mu se ispisuje po gramatikama, a izvan se gramatika, u pojedinačnim radovima ili knjigama, čita jezična povijest, polemike, eseji ili savjetodavstvo. Poglavitito je tako posljednjih desetak godina, iako je jezikoslovno izdavaštvo u zamahu. Monografije su o pitanjima suvremenoga jezika rijetke, a pregledamo li gramatike temeljitije, vidimo da su monografski opisi potrebni jer gramatike ipak ne ispisuju sve što bi trebalo za potpuni jezični opis. Osim toga, u nas se ustalio niječni stav prema svakomu novomu jezikoslovnomu djelu, sve se na nož dočekuje, a premalo je međusobnoga nadopunjavanja i odobravanja. Ako se i pojavi kakva korisna monografija ili barem djelomični opis suvremenoga jezika, rijetko će naći odjeka u kojoj gramatici. Uostalom, ni gramatika nije previše niti ih je moguće napisati jednom za sva vremena — ne razvija se samo jezik nego i znanstvene spoznaje o njemu — jezik se mijenja, jezikoslovlje ide naprijed, a u našoj se gramatici, bez obzira koliko jezično i metodološki suvremenoj, još uvijek možemo spotaknuti o kakav Maretićev primjer, ali i maretićevski opis uz njega. a poslije je Maretića stotinu godina jezika i jezikoslovlja pa je nevjerojatno da nema suvremenijih primjera i suvremenijih opisa.

Zbog toga je dobro imati u rukama knjigu S. Babića, *Sročnost u hrvatskome književnome jeziku* koja je monografski opis sročnosti odnoseći se na suvremeni jezik, to više što je pitanju sročnosti u gramatikama dano premalo mjesta. S obzirom na to da su veći dijelovi *Sročnosti* objavljeni već sedamdesetih godina,¹ uz

¹ Sam autor napominje da je *Sročnost* predviđena i pisana za Akademijinu gramatiku, ali je zbog različitih okolnosti ostala izvan nje i objavljivana u *Zborniku Zagrebačke slavističke škole* i u *Jeziku*.